

dig sohase lehetünk teljes mértékben: Kincses Évával való kapcsolatának így csupán hőfokából érzékelhetünk valamit, mélyebb tartalma a maga komponenseivel azonban mindvégig ismeretlen marad számunkra — és ez csupán egyetlen példa lehetne, amit csak azért ragadtunk ki a sok közül, mert lehetőségeit tekintve a regénynek ez a mozzanata egy klasszikus „mintát” juttat eszünkbe: Antoine és Rachel kapcsolatát Martin du Gard nagy regényében, *A Thibault családban*. Végső fokon pedig a személyiségformáló élmények bővebb sorának megismerésére is szükség lenne ahhoz, hogy Szabados alakja teljes emberi mivoltában mutakozzon meg. Viszonya a történelemhez is ebben az esetben teljesedhetne ki, azt eredményezve, amit a mű fausti koncepciója nemcsak lehetőségként, hanem valamennyire követelményként is magában rejt: fejlődés-regényt.

Tagadhatatlan azonban, hogy a *Faustus doktor boldogságos pokoljárása* ebben a formájában is jelentős könyv. Nem csupán a legfrissebb magyar könyvtermés kiemelkedő darabja, hanem — nyugodtan megkockázathatjuk ezt a megállapítást — az újabb magyar prózáé is egyúttal. Legfőképpen annak köszönhetően, hogy a szándékosan szűkre szabott terjedelmen belül maximálisan kiaknázza azokat a lehetőségeket, amelyek egyáltalán kiaknázhatók. A tömörítő módszerek folytán azonban, mivel a regény különböző dimenziói gyakran jelzésszerűen mutatkoznak csak, le kell mondanunk a totalitás élményéről. Ezért érezzük úgy, mint ha túl sebesen száguldó járművön utaztunk volna be egy rendkívüli érdekes, rengeteg látnivalót kínáló tájat, úgyhogy azt csupán felületesen, sok mindent elszalasztva ismerhettünk meg. Gyurkó regénye tehát, minden értéke mellett, inkább kijelöli csak a benne feldolgozott korszak nagy regényének körvonalait, anélkül, hogy maga lenne az a bizonyos regény. Minden tekintetben maradéktalan válasz a történelem kihívására.

VARGA Zoltán

KÉT TUDÓS PORTRÉJA ÍRÁSAIK TÜKRÉBEN

Tessedik—Berzeviczy: *A parasztok állapotáról Magyarországon*, Gondolat, Könyvkiadó, Budapest, 1979

A magyar néprajz klisszikusai című sorozat újabb kötete a XVIII. és XIX. század két kimagasló tudósát, Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergelyt mutatja be írásaik tükrében. Mindkét gondolkodó munkássága része a magyar statisztika, közgazdaságtan, történettudomány, demográfia, pedagógia és néprajz történetének.

A tudomány fejlődését követi — a kutatások alkalmával felmerülő

kérdésekre való válaszkérés során — saját múltjának újrafelfedezése. Ez történt az 1930—40-es évek fordulóján a néprajzban, ahol Ortutay Gyula tanulmányai révén felfedezik a paraszti társadalmat kutató Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergelyt. Ez az évszázados késés összefügg a magyar társadalomtudomány kialakulásának, azon belül pedig a néprajz fejlődési kérdéseivel. Olyan folklorisztikai kutatásokról van itt szó, melyek a népi hagyományban nem kizárólag az archaikusat, a népi-paraszti gondolkodást reprezentáló jegyeket keresik, hanem a *társadalmi valószínűségeket*, amelyben ez a hagyomány él.

A könyv bevezetőjében Zsigmond Gábor foglalkozik a két tudós életével és munkásságával, majd Tessedik *Önéletírás*, *A parasztember Magyarországon*, és *Szarvasi nevezetességek* írásai olvashatók. Berzeviczy Gergelytől két tanulmányt tett közzé Zsigmond: *Magyarország kereskedelméről és iparáról* és *A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon*. Az említett művek nemcsak tudományos szempontból jelentősek, hanem olvasmányosak is, belőlük ugyanis két rendkívüli egyéniség élete bontakozik ki.

Tessedik Sámuel (1742—1820) ötvenéves papi pályájának végén Szarvason 1817—18-ban írja meg önéletrajzát. Evangélikus lelkész családból származik és már ifjúkorában kapcsolatba kerül az oktatással: „házi nevelővé lettem... Pozsonyban, ahol több nemes ifjút oktattam különféle tárgyakban.” Vallomása szerint így már korán alapos világ- és emberismeretet szerez. A debreceni főiskoláról 1763-ban a németországi Erlangenbe megy, ahol „a gyári ipar és a művészet is igen virágzó állapotban volt”. Tanulmányai során Jéna, Lipcse, Halle, Potsdam a következő állomások, ahonnan gazdag tapasztalatokkal tér haza. Fél évig udvari lelkészként dolgozik, ahol már komolyan tanulmányozza a magyar földesurak életét és elveit. 1768-ban kerül Szarvasra, „itt vizsgáló szemmel tekintetem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét, és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot” — írja önéletrajzában. „Kerestem cselekvő kereszténységet és találtam a vallás álcája alatt borzasztó zavart, hamis néphit, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.” Erről részletesebben *A parasztember Magyarországon* című tanulmányában ír. A kiábrándító helyzet arra ösztönzi, hogy az ifjúság nevelésével foglalkozzon. Olvasóegylet alapításán fáradozik, de megbukik tervével. Olvasókönyvet készít (a maga nemében első a magyarországi evangélikus iskolákban), melyet így mutat be: „Ebben a könyvben mindent a gyermekek felfogási tehetségéhez igyekeztem alkalmazni, és csak azt vettem fel, ami a gyermekek értelmét megvilágosíthatja, a gondolkodást éleszti és a szívet nemesíti, s minden jóra alkalmassá teszi.” Páratlan pedagógiai érzékkel rendelkezett. Amikor a

II. József császár által meghirdetett ratio educationist az evangélikus iskolákban is keresztül kellett vinni, 14 iskolát bízna rá, és ezek meglátogatása alkalmával az ott észlelt óriási hiányosságok miatt határozza el, hogy saját elképzelése szerint mintaiskolát fog felállítani. „A szarvasi uraságtól kértem hat hold szikes földet. 1780-ban május 8-án kedvező választ nyerve építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szereztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkét nembeli nagyobb ifjúságot, hogy belőlük... értelmes embereket, ... ügyes gazdákat és gazdasszonyokat képezzek.” A szántás, mesterséges rétművelés, gyümölcs-fagondozás, selyembogár-tenyésztés, fűmag termelése a tanítás és gyakorlati munka része volt, azaz Tessedik tanulóival bebizonyította, hogyan kell kis befektetéssel nagyobb haszonra szert tenni. Intézetéért a császár kitüntetésben részesítette. A gyakorlati gazdasági és ipariskola megalapítója hosszú évek munkájával hirdette, hogy az ésszerű és tervszerű gazdálkodással nagy eredményeket lehet elérni. Tessedik reformterve, mely az embert körülvevő viszonyok megváltoztatására törekszik, az 1770-es évek kezdetével gyakorlati formát nyer. *A parasztember Magyarországon* című tanulmányában erről az átalakításáról is ír, melyből érthetővé válik, hogyan képzeli el Tessedik a parasztság életének javítását, melyre utalnak a Szarvason eltöltött évek eredményei is. Reformterveinek kedvező beindulásától teszi függővé a jobbágyság esetleges felszámolását. A meglévő politikai adottságok között új falutípus részletes tervét dolgozza ki. A falutervet rajzzal illusztrálja, és pontokba szedve megindokolja nézetét. Összehasonlító módszerrel táblázatban egymás mellett párhuzamosan 26 pontban sűrítve sorolja fel az ó és új falu hátrányait és előnyeit. A föld tagosításának szükségességét hangsúlyozza, mely lehetővé tenné a művelőjéhez fűződő szorosabb és egyértelműbb viszonyt — a saját földjét a paraszt szívesebben és jobban megművelné. Tessedik jól ismerte a magyar parasztságot: „Én a parasztot figyelmetesen megvizsgáltam... az ő mostani állapotját a tengnapival és holnapival összehasonlítottam; az ő jó és rossz napjait eszemre 15 esztendőbeli szoros tapasztalásom által. Majd azt mondhatnám: én magam egyrészt paraszttá lettem, hogy megtudjam, ... miért ebben a természetűül oly igen megáldott Magyarországon nem gyarapodhatik.”

Az 1780-as évek végén kísérleteit (a gazdasági kertet) ki akarja terjeszteni, hogy a kor méreteinek megfelelő gazdaságot hozzon létre, melyhez a szakemberek (iskolájának diákjai és tanárai), anyagi feltételek (jórészt a gazdasági iskola révén) és a megfelelő kapcsolatok (politikai és egyházi adminisztráció) megvannak. Tessedik hozzálát az 1600 holdas gazdaság megalapozásához, mely nagyban megváltoztatta volna Szarvas gazdasági helyzetét is. Éppen ezért a város vezetői és a másodlelkész megakadályozzák a szükséges földterület használatba vételét. Irigyei

ellene fordulnak, és egyre inkább határozottabb élt kap a ránehezedő nyomás. A társadalmi és gazdasági reform kérdése politikai kérdésként merül fel a változást akaró magyar értelmiség szemében. A jakobinus mozgalom egyik kivégzett vezetője, Hajnóczy József pedig Tessedik közeljének rokona. Nem véletlen tehát, hogy 1796-ban bezárja iskoláját. Négy évet kell várnia, hogy megszűnjenek ellene a zaklatások. A Pesten összeülő evangélikus zsinat elismeri és erkölcsileg támogatja munkáját, de tervének megvalósítására már nem kerül sor.

A *Szarvasi nevezetességeket* 1805-ben dolgozta fel feljegyzések alapján. Harminckét pontban magyarázza el krónikája szerkezetét és megjegyzi, hogy tanulságként fog szolgálni az utókornak akár a zsidó nép krónikája a bibliában. A régi Szarvas város és vár XVI. és XVII. századbeli krónikájával kezdi, majd 1722-től szinte évente megemlíti a fontosabb eseményeket, pl. az 1735-ben Szarvas határában támadt Péro- és Matula-féle lázadással kapcsolatban megjegyzi: „Lázadás megelőzésének legbiztosabb eszköze: emberséges bánásmód az alárendeltekkel szemben. Ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy a javukat akarjuk.” De megtáitáljuk a krónikában a házasságkötések, születések, elhalálozások számát; ír az árák alakulásáról, a nép életéről, szokásairól. A néprajz szempontjából rendkívül érdekes adatokkal szolgál ebben a krónikában Tessedik.

A magyar néprajz történetének jelentős eredménye Berzeviczy Gergely (1763—1822) munkásságának felfedezése. Berzeviczy jogot végzett, majd továbbtanulni a göttingai egyetemre iratkozott, ahol korának legjobb német tudósait ismeri meg. Innen hosszabb utazást tesz Nyugat-Európába. Különösen az angol közgazdaságtan és a skót felvilágosodás (Adam Smith) van rá nagy hatással. Érdeklődésének középpontjába a gazdaság és a társadalom viszonya kerül. Berzeviczy is a munkamegosztásban látja a társadalom működési elvét. Hazatérése után továbbfejleszti elméleti tudását, gyakorlati ismereteket, adatokat szerez. Világnézetét a Martinovics Ignác köréhez fűződő kapcsolatok határozzák meg. 1795-ben a letartóztatást sikerül elkerülnie, lemond az állásáról, és családi birtokán húzódik meg. Első jelentős írása, *Magyarország kereskedelméről és iparáról* című tanulmánya, mely nevét ismertté tette, 1797-ben jelenik meg. „Az az ország — írja a bevezetőben —, amely az újkori Európában fekszik s ipar és kereskedelem híjával van, szegény és gyenge.” A kereskedelem fejlesztésének szükségességéről szól, addig a határig, amíg az nem rontja meg a lakosok erkölcsét. A pénz szerepét is megemlíti, Észak-Amerika tengermellékén például kagylókat használnak pénz helyett, vagy Tatárország lakosai állatokért cserélik be a nekik szükséges javakat. Hangsúlyozza, hogy egy ország gazdasága nem a pénz mennyiségében rejlik, hanem a nyersanyag minősége és mennyisége határozza meg az anyagi helyzetet. „Magyarországon és Erdélyben igen gazdag arany- és ezüstbányák vannak; de hát gazdagabbá tesznek-e bennün-

ket?” — teszi fel a kérdést, melyre meg is adja a választ: „Gazdagság alatt én azt a mintegy az égből lecsapó tüneményt kívánom értetni, mely mint a nemzet erőinek és termelvényeinek minden esetleges szükség kielégítésére alkalmazható és a csapások után rögtön előteremtett kész mennyisége ejti bámulatban a kortársakat.” Ennek három mozzanatát említi meg: a termelő, az átalakító és a forgató osztályt. Tanulmánya végén pedig az egyéni és a közboldogságról ír.

1806-ban a szerző tudta nélkül jelenik meg *A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon* című munkája. A lakosságnak arról a részéről kíván írni ebben, „mely minden közterhet visel és az országnak alapját képezi”. Három nagyobb részben tanulmányozza a parasztságot.

1. A parasztság keletkezése és fejlődése. A római birodalom bukásától kezdve századokon át kíséri figyelmesen az európai parasztság kialakulását, és a velük kapcsolatos törvényeket, határozatokat is megemlíti. Megjegyzi, hogy a parasztok iránti emberségesebb bánásmód a XI—XV. századig a lovagkor idején említésre méltó (a lovagkor eszménye a szegények, elnyomottak támogatása, irgalom, büszkeség, felemelni az elnyomott népet stb.). Iróniával jegyzi meg, hogy „bizonyára azon nemeseknek, kik e társadalomnak tagjai valának, jobbágyai szerencsés időköt életek”.

2. A parasztok állapotáról Magyarországon. A népvándorlástól kezdi az áttekintést a honfoglalás korának vizsgálásával, majd a magyar királyok parasztokra vonatkozó rendeleteit is részletezi. Dózsa paraszt-lázadása sem marad ki e történeti kronológiából. Erről a következőket írja: „Óriási tömege a népnek gyűlt össze, mely különben is megunt már a földesurak zaklatását” és „... dühös barbársággal és kegyetlenséggel négy hónap tartama alatt 70 ezer embert pusztított el magyarországon (a polgári háború)”. 1715-ben az állandó hadsereg bevezetésével változtatnak a parasztság helyzetén — eddig csak egyedül uraiktól függtek. Berzeviczy rámutat, hogy a parasztság helyzete az országgyűlési rendeletek után is vármegyénként különbözött. Részletesen leírja az egésztelkes jobbágy jogait és kötelességeit: pénz, termény és állatbeli adóját. Táblázatokban mutatja ki a közadók (hadi- és háziadó), befizetését az ország megyéiben. Végül szomorúan állapítja meg, hogy az 1802-i országgyűlés sem könnyített a parasztok sorsán, és „bármely nehéz legyen sorsuk, mivel más megélhetési módjuk nincs, azt, amely nyitva áll részökre, folytatni kénytelenek”.

A 3. fejezetben a parasztok természetéről ír, főleg belső tulajdonságukat jellemzi. Éleslátásra vallanak megállapításai, miszerint a paraszt eredetiséggel bír, ugyanakkor „kevés eszmét vesz fel magába, de anelyek világosak, mivel azokat mindig forgatja elméjében. Ismeretköre szűk, de amit tud, azt nagyon jól tudja.” Berzeviczy a paraszt és ura közötti kapcsolatról is ír ebben a részben, levonva a keserű igazságot:

„a parasztszűzűn barma, jószága urának.” És mivel más megoldást nem lát, az urakat a szigorú büntetések helyett nemes cselekedetre szólítja fel a parasztaikkal szemben.

VAJDA Zsuzsa

KÉT NÉMET ÍRÓ TANULSÁGOS MÚLTIDÉZÉSE

A múlt évben a Német Szövetségi Köztársaságban két könyv hívta fel magára a figyelmet. Rolf Hochhuth *Eine Liebe in Deutschland* (Szerelem Németországban) és Siegfried Lenz *Heimatmuseum* (Tájmúzeum) című regénye. Nemcsak a kritikusok fedezték fel ezeket az alkotásokat, hanem az olvasóközönség is. Hiszen Lenz regényéből már 150 000 példány talált olvasóra. Ez ritka jelenségről tanúskodik: a népszerűség szerencsésen esik egybe a minőséggel, a művészi értékkel. Valami hasonló történt 1977-ben is: akkor Günther Grass *Der Butt* (A rombuszhal) című kiváló regénye ért el nagy közönségsikert.

1.

Rolf Hochhuth: *Eine Liebe in Deutschland*, Rowolt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1978

Hochhuth a jelen és a közelmúlt elkötelezett elemzője. Ezt bizonyítják eddig megjelent, előadott és élénk vitákat kiváltó drámái, valamint tanulmányai is. Elsősorban a második világháború eseményei érdeklik, alkotásaiban azokat mutatja be. Hochhuth azok közé tartozik, akik a történelem irányából közelednek az irodalom felé. Azt is mondhatnánk, hogy Hochhuth történészből lett íróvá. Kevesen tudják, hogy könyvet írt a régi német malmok történetéről! Drámái többek között azért is válthatnak ki nagy visszhangot, mert szerzőjük történelmi kutatásai folyamán olyan leletekhez jut, amelyek új, gyakran nem is éppen kedvező megvilágításba állítják a kortárs politikusokat.

Legújabb regényében egy igen nehéz kérdésre igyekszik választ adni: mi volt a német fasizmus indítéka? A kérdésre sokféle válasz adható, attól függően, milyen nézőpontból közelítjük meg. Az viszont nyilvánvaló, hogy a fasizmus elretentő és összetett társadalmi, történelmi, gazdasági, lélektani stb. jelenség. Hochhuth nem törekszik arra, hogy teljességében mérje fel a fasizmust, és csak egy szempontból, a pszichológia távlatából nézi és vizsgálja. Szerinte a német fasizmus vezetőiből kisu-gárzó és ragályként fertőző tömegőrület volt. Nézetének igazolására Nietzsche idézi: „Der Irrsinn ist bei einzelnen etwas Seltenes — aber